

PRZEMIANY STYLÓWE KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W KROŚNIE OD XIV DO XX WIEKU

Strzelista bryła fary wraz z stojącą w pobliżu wieżą-dzwonnica zwieńczoną kopulastym hełmem akcentują po dzień dzisiejszy stare śródmieście Krosna. Usytuowane na znacznej wyniosłości stanowią dominantę panoramy plastycznej miasta. Górząc ponad jego dachami widoczne są już ze znacznej odległości w perspektywie Dołów Jasielsko-Sanockich.

Architektura kościoła farnego w Krośnie przedstawia dużą wartość historyczną i artystyczną*. Wraz ze swym wyposażeniem stanowiła od wieków jeden z najcenniejszych obiektów sakralnych diecezji. W połowie XVIII stulecia biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski (późniejszy arcybiskup-metropolita lwowski) uważał „kościół krośnieński za pierwszy po katedrze [przemyskiej] dla starożytniej okazałej budowy, ... dla mnogości kosztownych naczyń i szat ...”¹. Pierwszy konserwator honorowy zabytków Galicji Wschodniej — Mieczysław Potocki,

* Pierwsze zwięzłe omówienie historii i wyposażenia kościoła farnego w Krośnie zamieścił W. Bełza w publikacji pt. *Iwonicz i jego okolice*, wydanej we Lwowie w roku 1885 (s. 69—74). Opierał się jednak na zbyt skąpej we wzmianki źródłowej literaturze, dotyczącej zabytków „starożytnych”, toteż datowanie dzieł sztuki budzi szereg poważnych zastrzeżeń. Pięć lat później ogłosił ks. W. Sarna na łamach „Gwiazdy Katolickiej” (w kilku kolejnych odcinkach) pierwszą, bardziej wnikliwą monografię tego obfitującego w liczne dzieła sztuki zabytkowego obiektu architektury sakralnej. Powyższa praca ukazała się również w osobnej odbitce pt. *O farze i dzwonach krośnieńskich* (Lwów 1890), a następnie została prawie in extenso powtórzona w *Opisie powiatu krośnieńskiego* tegoż autora, wydanym w Przemyślu w roku 1898. Po drugiej wojnie światowej przybyło kilka publikacji omawiających dość szeroko historię kościoła farnego w Krośnie oraz dzieła sztuki w nim nagromadzone w ciągu wieków. Zainteresowany czytelnik znajdzie najobszerniejsze zestawienie tej literatury w opracowaniu: J. Ross, *Przeszłość artystyczna i zabytki sztuki Krosna i okolicy*, w: *Krosno. Sądzia z dziejów miasta i regionu*, pod red. J. Garbaciaka, t. 1, Kraków 1972 s. 297—345

¹ *Wiadomość o stanie kościoła parafialnego w mieście Krośnie w obwodzie jasielskim*. „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy”, Przemyśl 1837 (5) z. 1 s. 102. Biskup W. H. Sierakowski zamierzał nawet nadać farze w Krośnie rangę kolegiaty, co jednak nie doczekało się realizacji; zob. J. Ataman, W. H. Sierakowski i jego rządy w diecezji przemyskiej, Warszawa 1936 s. 182

dostzegając niezwykłą wartość tego obiektu architektury, w roku 1866 pisał: „Tuż za rynkiem wznosi się poważna świątynia, dzieło jeszcze króla Kazimierza; trudno w istocie u nas wspanialszą i więcej zajmującą napotkać budowlę. Wszystko, co cię tu otacza, jest podwójnie święte, bo poświęcone Bogu i uświęcone czcią tylu pokoleń”. (Bibl. Ossol. VIII). I dziś, pomimo znacznego uszczuplenia nagromadzonych w jej wnętrzu pięknych rzeźbionych ołtarzy i innych dzieł sztuki, fara krośnieńska zajmuje nadal jedno z pierwszych miejsc wśród zabytkowych świątyń diecezji przemyskiej.

Na powstanie dzisiejszej budowli złożyło się kilka okresów, toteż można śmiało powiedzieć: „nie od razu farę zbudowano”; w ciągu bowiem swego sześćsetletniego istnienia kościół farny w Krośnie ulegał niejednokrotnie klęskom pożarów, był następnie odbudowywany i przebudowywany, co też musiało mieć wpływ na jego przemiany stylowe i zaważyć na obecnym wyglądzie.

Ufundowanie świątyni wiąże się z początkami parafii sięgającymi lokacji miasta za czasów Kazimierza Wielkiego². W obecnej farze trudno wszakże dopatrzeć się śladów owej budowli. Prowadzone w jesieni 1961 roku badania archeologiczne pod kierownictwem mgra Józefa Janowskiego wydołyły poniżej poziomu posadzki nieznaczne kamienne relikty po stronie południowej prezbiterium, mogące być pozostałością tej pochodzącej z przełomu XIV i XV wieku, lub wcześniejszej budowli³.

W XV stuleciu kościół — tak jak i miasto — niszczyły pożary, które w Krośnie miały miejsce w latach 1427⁴, 1456⁵. Po tych pożarach kościół był odbudowywany i przyozdabiany. Tak np. w roku 1473 odbudowa fary była w toku⁶. Być może, że i około roku

² F. Pawłowski, *Premisia sacra, sive series et gesta episcoporum r. l. Premisiensium. Cracoviae 1869* s. 40 przypis 3 oraz s. 60; W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 254; W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła tacińskiego na Rusi*, t. 1. Lwów 1904 s. 330—331; P. Dąbkowski, *Stosunki kościelne ziem sanockiej w XV stuleciu*. „Rocznik Przemyski” 1923 (3) s. 12 oraz s. 19 przypis 1; W. Tomaka, *Najważniejsze wiadomości z historii diecezji przemyskiej*. Przemysł 1920 s. 9; J. Kwolek, *Początki biskupstwa przemyskiego*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1957 (3) z. 2 s. 145

³ „Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” za r. 1961 s. 23

⁴ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 200; A. Lewicka, *Krosno w wiekach średnich*. Krosno 1933 s. 70; J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego do połowy XVI wieku*, w: *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod red. J. Garbaciaka. Kraków 1972 s. 110

⁵ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 200; J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego*, s. 110

⁶ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 254; A. Bochnak, *Z dziejów malarstwa gotyckiego na Podkarpaciu*. „Prace Komisji Historii Sztuki” Kraków 1935 (6) s. 33, pisze: Ażeby zachęcić wiernych do tym hojniej-

1500 kościół farny uległ następnemu pożarowi⁷ lub wymagał dalszej renowacji. Wiadomo, że większe prace związane z odbudową świątyni trwały w ciągu roku 1512, gdy parafią administrował ks. Stefan Łochowski, który osobiście czuwał nad nimi⁸. Ponownej konsekracji pod wezwaniem świętej Trójcy, Wniebowzięcia N. P. Maryi i in. dokonał w dniu 5 września 1512 ówczesny biskup przemyski (późniejszy prymas) Maciej Drzewicki⁹. Dalsze dotacje, potwierdzone archiwaliami, mówią o przedsięwziętych w następnych latach pracach około wyposażenia i przyozdabiania świątyni¹⁰. W czasie ostatnio wykonywanych prac konserwatorskich odkryto m. in. spod kilku warstw malowideł ściennych kaplicy Matki Boskiej Szkaplerznej fragment polichromii z datą 1541 oraz motyw arabeskowo-roślinny na podniebiu ostrołukowej arkady nad przejściem z nawy głównej do tej kaplicy. Warto przy tym nadmienić, iż był to okres, kiedy mieszkał w Krośnie biskup przemyski Stanisław Tarło, który tu zmarł i został w Krośnie pochowany¹¹.

Z tych lub wcześniejszych czasów pochodzą prezbiterium, zakrycia i nawa połączona z przelegającą w narożniku południowo-zachodnim (dzisiaj zachowaną jedynie w dolnej kondygnacji) dawną wieżo-basztą, z widocznym tu i ówdzie w jej licu zewnętrznym układem rombowym z cegieł-zendrówek. Strukturę i wygląd ewentualnych gotyckich naw bocznych, względnie przybudowanych w XVI w. kaplic, trudno dziś rekonstruować. Ówczesną farę cechuje rozpowszechniona wtedy w Polsce konstrukcja gotycka, uwidoczniła przede wszystkim w zakończonej wielobocznie i zgodnie z regułą średniowieczną ku wschodowi zwróconej części prezbiterialnej. Zastosowano jak w większości budowli gotyckich Krakowa, kamień i cegłę¹². Z kamienia wykonano zębra sklepienne, ościeża i maswerki okien oraz węgry portali. Zębra sklepienne

szczytów datków na odnowienie kościoła, kardynałowie rzymscy nadali ofiarodawcom odpusty. Czytamy o tym w dokumencie, wydanym w Rzymie dnia 20 kwietnia 1474 roku, a znajdującym się w bibliotece fary krośnieńskiej.

⁷ J. Wyrozumski, *Rozwój życia miejskiego*, s. 110

⁸ Archiwum Diecezji Przemyskiej (ADP), A. ep. VIII f. 31—36

⁹ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 254—255; H. Rybus *Dwa źródła do biografii Macieja Drzewickiego*. „Rocz. teol.-kanon.” 1957 (3) z. 2 s. 361; H. Rybus, *Prymas Maciej Drzewicki — Działalność kościelna w diecezji przemyskiej*. Warszawa 1968 s. 52 i 157

¹⁰ ADP, A. Of. z roku 1512, ks. 10 f. 35. Odpis powyższego dokumentu, jak też wielu innych przechowywanych w Archiwum Diecezji Przemyskiej zawdzięczam dyrektorowi Muzeum Diecezjalnego, ks. Dominikowi Białicowi.

¹¹ Z. Pauli, *Starożytności galicyjskie*, Lwów 1840 s. 15—17; W. Sarna, *Episkopat przemyski o. i. Cz. 1*. Przemysł 1902 s. 136. Data 1541 zbiega się prawie z niedawno odkrytą datą przy odsłanianiu i konserwacji polichromii katedry przemyskiej.

¹² S. Tomkiewicz, *Style w architekturze kościelnej*. Kraków 1923 s. 113

w prezbiterium posiadają profil z wklęsłkami po bokach. Ściany zaś prezbiterium i nawy murowane z cegieł wykazują układ tak zwany polski (to znaczy główkę i wozówkę na przemian w licu), a wymiar cegieł wynosi $28,5 \times 8,5$, co jest charakterystyczne dla wieków XIV i XV¹³. Jeśli chodzi o użytą jako materiał budowlany cegłę, to występują również pojedyncze, posiadające znaki przeciągniętych palców na zwierzchniej stronie, co jest także charakterystyczne dla średniowiecza¹⁴. Lico zrębów dolnej kondygnacji dawnej wieży wykazuje ponadto wzór rombowy z cegieł czarno wypalonych, czyli zendrówek.

Zachowane trzy przęsa w typie sieciowym w prezbiterium wspierają się na żebrach. Ciśnienie, które samo przez się owe żebra wywołują, jest równoważone od zewnątrz przypartymi do murów szarpami, pomiędzy którymi przepruto ściany wysmukłymi, ostrołukowymi oknami. Nieco odmiennie zbudowana jest nawa. Nie widać na jej ścianach od zewnątrz śladów szarp, z wyjątkiem naroży, co pozwala twierdzić, iż nie była ona przykryta sklepieniem lecz płaskim stropem. Z dawnych otworów okiennych nawy pozostały dziś widoczne od zewnątrz i na strychu (powyżej osadzonego w połowie w. XVII sklepienia tzw. kolebkowego) wnęki ostrołukowe i fragmenty gotyckich maswerków oraz rozetowań okiennych¹⁵. W przylegających do nawy od strony południowo-zachodniej zrębach murów dawnej wieży zachowany jest portal ostrołukowy i także okienko widoczne dziś w później zapewne dobudowanej kaplicy Matki Boskiej Szkaplerznej. Ostrołukowa arkada w południowej ścianie nawy głównej otwarta jest do wspomnianej kaplicy i nasuwa przypuszczenie iż od tej strony znajdowała się już na przełomie wieku XV i XVI przybudówka pełniąca funkcję kaplicy lub kruchty.

Jak wynika z analizy struktury opisana architektura gotyckiego korpusu kościoła nie jest zupełnie jednolita. Oś nawy jest nieco odchyłona w stosunku do osi prezbiterium. Odchylenie mogło powstać przy wyznaczaniu tzw. linii świętej według zwyczaju, który nakazywał by oś kościoła przebiegała dokładnie według linii cienia, jaki rzuci po pierwszym promieniu wschodzącego słońca ustawiony w miejscu ołtarza głównego słupek drewniany. Zależnie od pory roku linia ta ulegała przesunięciom¹⁶. Wynikałoby z tego,

¹³ Por. T. Rudkowski, *Badania nad rozmiarami cegły średniowiecznego Wrocławia*. Wrocław 1955 s. 4, 6

¹⁴ H. Łopaciński, *Luźne notatki dotyczące Krosna i Odrzykonia*. „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, Kraków 1906 (7) szp. CCCXXII—CCCXXIII

¹⁵ S. Szpetnar, Krosno i jego pamiątki (rps w ADP); jest tam mowa o odkryciu tych fragmentów okien gotyckich w roku 1909.

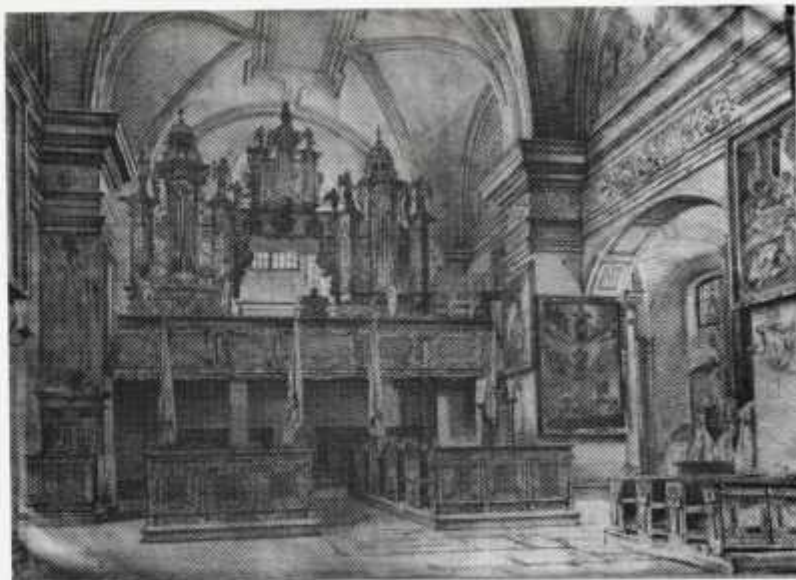
¹⁶ Por. J. Lepiarczyk, *Fazy budowy kościoła Mariackiego w Krakowie w wiekach średnich*. „Rocznik Krakowski” 1959 (34) z. 3 s. 190;

2. Widok ogólny kościoła farnego w Krośnicie z końca w. XIX

3. Wnętrze kościoła farnego w Krośnicach z 1876 r. Obraz ol. Aleksandra Gryglewskiego. Muz. Nar. w Krakowie

4. Wnętrze kościoła farnego w Krośnicach (1876). Rys. Aleksander Gryglewski. Muz. Nar. w Krakowie

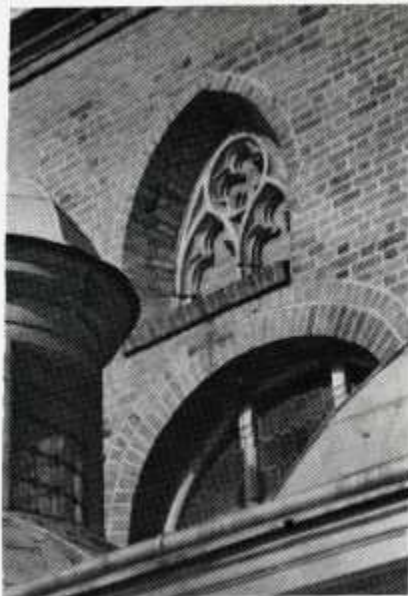

5. Gotyckie prezbiterium kościoła farnego w Krośnicach

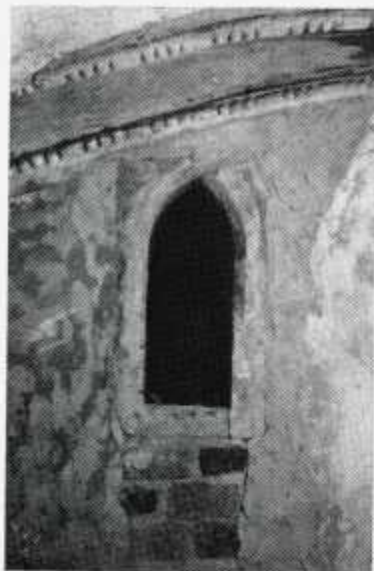

6. Odkrycie maswerków gotyckich w elewacji południowej kościoła farnego w Krośnie

7. Krosno — fara, fragment maswerków gotyckich (po rekonstrukcji) w elewacji pd.

8. Okienko gotyckie w dawnej wieży kościoła farnego w Krośnie

9. Krosno — fara, fragment odkrytej polichromii renesansowej na podniebniu arkady ostrolukowej

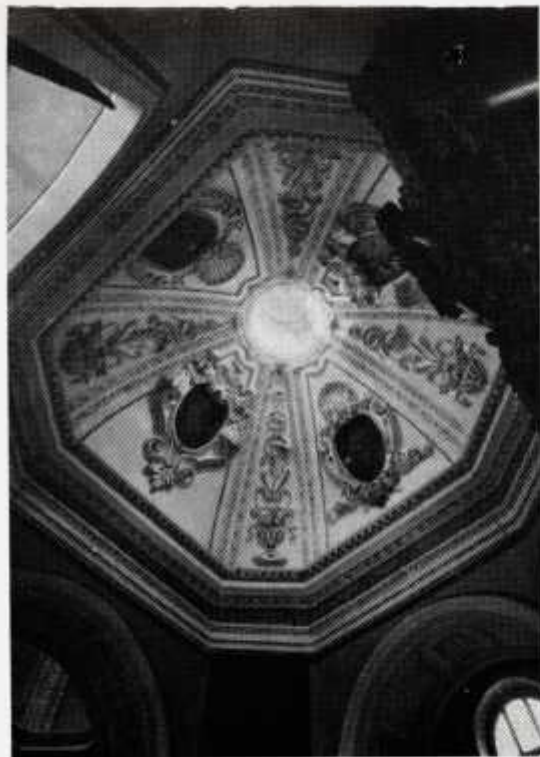

10. Wnętrze kościoła farnego w Krośnicach

11. Manierystyczna kaplica św. św. Piotra i Pawła przy kościele farnym w Krośnie. Fot. 1930

12. Krosno — fara, podniebie kopuły kaplicy św. św. Piotra i Pawła

13. Fragment dekoracji stiukowej na sklepieniu kościoła farnego w Krośnicach

14. Portal manierystyczny wiodący do kaplicy
św. św. Piotra i Pawła przy kościele farnym
w Krośnie

15. Wieża-dzwonnica przy kościele farnym
w Krośnie

iż nawę zaczęto budować w innym okresie niż prezbiterium, albo gdy zaczęto wznosić nawę, wytyczanie planu kościoła nie uwzględniło już ściśle osi prezbiterium, o czym mogły zdecydować też względy techniczne i warunki terenowe, zwłaszcza w odniesieniu do ukosem poprowadzonej ściany zachodniej nawy. Do cech gotyku należy też zaliczyć przyozdobienie od zewnątrz (widoczne od ul. Nowotki) szczytu nad łukiem tęczowym płaskimi wnękami, tzw. blendami, zamkniętymi górą połową łuku. Tak więc trzon obecnej fary, zachowany do dziś w prezbiterium i murach magistralnych nawy, ze zrębami murów dolnej kondygnacji dawnej wieży należy całkowicie do epoki gotyckiej.

Do wzniesionej i usytuowanej w tym stylu budowli doszły w późniejszym okresie detale, reprezentujące już nowy kierunek w sztuce — styl gotycko-renesansowy. Były to wykonane w kamieniu okna umieszczone wę wschodniej ścianie zakrystii i skarbcza, o wykroju prostokątnym, których obramienie zdobi laskowanie, górą zaś wijący się ornament arabeskowy i poziomo biegnący gzyms nadokienny.

Struktura gotyckiego kościoła ulegać musiała jeszcze przed groźnym pożarem (1638) pewnym nieznacznym zmianom, w związku z koniecznymi potrzebami renowacji. Stan zachowania wymagał pilnych prac zabezpieczających, o czym można wnioskować z protokołów zebrań kapituły na początku roku 1626. Czytamy tam m. in. co się tyczy fary w Krośnie: „Templi ipsius tectum ex tegulis latericiis factum non reparatur, in multisque locis perfluit: muri quoque praesertim in capella Sanctae Annae fissuris hiant non sine periculo, fortasse ob incuriam dnorum Provisorum a dnis Consulibus ad id deputatorum”¹⁷. Około roku 1630 rozpoczynano bowiem prace mające na celu przebudowanie kaplic, a przede wszystkim wzniesienie nowej wieży dzwonnicy. We wrześniu roku 1637 spisana została umowa pomiędzy seniorem mansjonarzy księdzem Mateuszem Wajglickim a Anuszem Koguserem, muratorem z Bawarii dotycząca przebudowania przylegającej od północy kaplicy św. Anny. Powyższa umowa informuje dostatecznie o zamierzonych pracach. Czytamy w niej: „Zjednałem z Panem Anuszem Koguserem Mularzem z Bawarii mieszczaninem krośnieńskim za półtorasta złotych sklepienie w Kaplicy Świętej Anny, aby było wysokie ćwierć tylko od wiązania niżej, sklepienie na całej cegłą, wyprawione tynkiem gładkim i zetowaniem [?] tynkowym jako w inszych kościołach bywa, jako najprzystojniej. Przy tym powinien filarów z gruntu wymurować trzy na cmentarzu przy tejże kaplicy, okna cztery urobić [do] proporeji sklepienia, ką

doc. drowi Józefowi Lepiarczykowi wdzięczny jestem za cenne uwagi przy ostatecznym redagowaniu tej pracy.

¹⁷ ADP, Concl. Cap. vol. III f. 106

gdzie jest kazalnica wyrównać do węgielnicy, drzwi zamurować te, które są do organ i drzwi [ ] są na kaplicę a insze wysoko wylamać dla chodzenia do miechów. Filarki też małe w kaplicy zlamać i wszystkie ściany otynkować jako najprzystojniej. Dla co zadalem mu zaraz złotych sześć. Działo się w mansjonarii krośnieńskiej die prima Septemb. Anno Dni 1637. przy bytności uczciwego Jerzego Keffella Mularza z Bawarji, na co isz Pan Anus Mularz pisac nie umiał znak ręki swojej własną napisał taki. Ja się też sam podpisał ręką swoją własną X Mateusz Waiglic Mansjonarz Krośnieński Starszy i Zakrystian¹⁸. W dokumencie następują wydatki odnotowane w następnych latach aż do roku 1641, co wskazywałoby na realizację przebudowy.

Gotycki kościół z nielicznymi detalami renesansowymi dotrwał do roku 1638, kiedy to dnia 11 września wybuchł w Krośnie pożar, którego pastwą padło śródmieście, a wraz z nim i fara. Mniej wówczas ucierpiało prezbiterium; więcej nawa, w której zawalił się strop a mury zostały poważnie nadwątlone¹⁹. Do odbudowy zniszczonej pożarem fary przystąpiono niebawem. Dokument z dnia 15 kwietnia 1641 mówi, że rajcy krośnieńscy zobowiązali się udzielić pomocy w cegle, drzewie i robociznie na budowę sklepienia po pożarze²⁰. Nawa otrzymała wówczas istniejące do dnia dzisiejszego pięcioprzęsłowe sklepienie kolebkowe z lunetami, osadzone na wydatnych filarach przyściennych, ozdobione dekoracją stiukową linearno-plastyczną, zbliżoną do tego typu dekoracji zdobiących sklepienia kościołów przeważnie na terenie Polski środkowej (lubelsko-kaliskim)²¹. Dawne wysmukłe okna gotyckie w nawie

¹⁸ ADP, sygn. 1018 s. 81—82; wskazanie powyższego dokumentu i udostępnienie zawdzięczam ks. prof. Janowi Kwólkowi. Zastanawiające jest w tym wypadku pochodzenie muratorów z Bawarii? Być może zostali sprowadzeni do Krosna za pośrednictwem podkomorzego sanockiego Piotra Bala, nawróconego w Ingolstadtzie w Bawarii. Wiadomo, iż Piotr Bal sprowadził do Krosna oo. jezuitów.

¹⁹ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 221—222, 255

²⁰ S. Szpetnar, Krosno, Akta dotyczące kościoła parafialnego w Krośnie nr 109; ADP, Miscellanea sygn. 1018 s. 89, zawierają umowę ks. Mateusza Waiglickiego z burmistrzem i radą miasta Krosna o wykonanie cegły na sklepienie „wielkiego kościoła”. Odpis powyższego dokumentu zawdzięczam drowi Franciszkowi Stołotowi.

²¹ W. Tatarzkiewicz, *O pewnej grupie kościołów polskich z pocz. XVII wieku*. „Sztuki Piękne”, Warszawa 1926 (2) nr 6 s. 248—252; W. Tatarzkiewicz, *Typ lubelski i typ kaliski w architekturze kościelnej XVII wieku*. „Prace Komisji Historii Sztuki”, Kraków 1937—1938 (7) s. 44—58; pewne podobieństwo wykazuje dekoracja stiukowa bożnicy w Zamościu, jak wynika z il. 35 na s. 45; M. Gębarowicz, *Studia nad dziejami kultury artystycznej późnego renesansu w Polsce*. Toruń 1962 s. 117—118; w powyżej przytoczonej publikacji mowa o analogicznej dekoracji sklepienia nawy głównej w odbudowanym po pożarze w roku 1637 kościele farnym w Samborze.

zastąpiono półkolistymi (termalnymi), widocznymi ponad dachami kaplic; również poszerzono okna w prezbiterium.

Południowa strona fary po pożarze została znacznie przekształcona przez dobudowanie niezwykle w swym wyglądzie, bliźniaczej kaplicy pod wezwaniem św. Piotra i Pawła. Ta kaplica podobnie jak i druga będąca jej odpowiednikiem po stronie północnej, pod wezwaniem św. Wojciecha, są fundacji znakomitego kupca krośnieńskiego i faktora królewskiego Wojciecha Roberta Porcjusza²². Budowę owych kaplic rozpoczęto zapewne około roku 1641, lub nieco wcześniej, ukończono — jak wskazuje data umieszczona na portalu południowym — w roku 1646. Architektem, którego najprawdopodobniej zatrudniono przy wznoszeniu tychże kaplic i odbudowywaniu nawy mógł być Wincenty Pedroni z Mediolanu. Wskazywałaby na to wzmianka w kodeksie Franciszka Jakuba Kołkiewicza pt. „Liber continens compendiosam in conventu Praemisiensi Ord. Praedic. gestorum foundationum, obligationum, sepulturatum et aliarum memoriam” z roku 1647. W tymże kodeksie pod rokiem 1645 czytamy: „Prior Praemisiensis... Architectum artis muratoris Vincentium Pedroni Mediolanensem Krosna vocavit, qui ibidem iam sui operis monumenta ad Ecclesias parochialem reliquerat”²³. Co Pedroni przy farze wznosił, tego rękopis wprawdzie nie podaje, ale wolno się domyślać, że szło o kaplice. Najbardziej osobiście rozwiązano architekturę kaplicy południowej św. Piotra i Pawła, spełniającej zarazem funkcję kruchty. Wzniesiona została na rzucie dwóch nieregularnych ośmioboków przykrytych takimiż kopułkami z latarniami. Ściany zewnętrzne całej budowli pokryto tynkiem. Nad lukiem tęczowym na szczycie wschodnim kościoła wzniosła budowlę małą, murowaną, barokową sygnaturka z wieku XVIII z lekką kopułką, uważana za jedną z najpiękniejszych w Pol-

²² F. Pawłowski, *Premisia sacra*, s. 459; W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 337, 406; S. Tomkiewicz, *Przyczynek do historii Szkół w Krakowie i w Polsce*. „Roczn. krak.” 1899 (2) s. 154 przypis 4; A. Prochaska, *Fragmenty historyczne. Wojciech Porcjuś komendantem Krosna*. „Przewodnik Naukowy i Literacki”, Lwów 1918 (46) t. 44 s. 971; W. Borowy, *Skąd w Krośnie ulica Porcjusza*. „Ziemia”, Warszawa 1936 (26) nr 10/11; S. Cynarski, *Krosno w XVII i XVIII wieku*, w: *Krosno. Studia*, s. 211—212; zob. także J. Łoziński, *Grobowe kaplice kopułkowe w Polsce 1520—1620*. Warszawa 1973 s. 124 przypis 67

²³ Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie, rps (Jacobus Kolkievicus), Liber continens compendiosam in hoc Conventu Praemisiensi Ordinis Praedicatorum Gestorum Foundationum, Obligationum Sepulturatum et Aliarum Rerum Memoriam Pro infirmitate ac aedificatione Posteritatis. Per F. Jacobu Kolkievicium St. B. Relictus Anno Dno 1647, s. 129. Udostępnienie powyższego rękopisu zawdzięczam ojcu Franciszkowi Studzińskiemu

sce²⁴. Usunięto ją w roku 1909²⁵. Brak natomiast jakichkolwiek danych źródłowych o przebudowaniu kaplicy pod wezwaniem Matki Boskiej Szkaplerznej przy południowej ścianie nawy pomiędzy dolną kondygnacją dawnej wieży a kaplicą Porcjuszów. Założona na rzucie nieregularnego prostokąta zbliżonego do trapezu, przykryta dwoma przeszłami sklepienia krzyżowego, nie wykazuje specjalnych cech stylowych. Zapewne przebudowano ją w tym samym okresie, w trakcie rozbudowywania fary w 1. połowie wieku XVII, na co wskazywałoby utworzenie bractwa pod tym wezwaniem w roku 1659.

Po przekształceniu fary w połowie wieku XVII w części prezbiterialnej dominował nadal gotyk, zaś w nawie i dobudowanych do niej kaplicach można dostrzec obok zanikających już form renesansowych pewne pierwiastki manieryzmu włoskiego, oczywiście w formie uproszczonej. Wnętrze nawy zachowało nadal charakter longitudinalny. Masywne filary przyściennie wywoływały wrażenie jakby kulisów²⁶. Tak zwężone ściany nawy wieńczył wydatny, silnie przed ich lico występujący gzyms, który wraz z dekoracją skoncentrowaną na sklepieniu działał przytłaczająco. Podobne tendencje wykazuje kaplica bliźnicza św. Piotra i Pawła o drobnym podziale przestrzeni na nieregularne ośmioboki, kryte oddzielnymi kopułkami z latarniami. Po przeciwległej stronie północnej kaplice pod wezwaniem św. Wojciecha i Jana Nepomucena posiadają już architekturę bardziej uproszczoną; ich rzuty poziome zbliżone były do kwadratów krytych sklepieniem kolebkowym. Wiele powyższych cech, jak ciężkie proporcejce wnętrza, zwłaszcza masywność filarów przyściennych, przytłaczający gzyms, drobny podział architektoniczny kaplicy z oddzielnymi kopułkami — sprowadza się do cech właściwych manieryzmowi. Jeżeli weźmiemy pod uwagę fakt, że przy odbudowie fary w Krośnie zatrudniony był Włoch — mediołańczyk Wincenty Pedroni, nietrudno się doszukać genealogii owych form.

Około połowy wieku XVII powstaje w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła farnego również druga wieża-dzwonnica. Dawniejsza istniejąc przy południowej ścianie nawy nie mogła już widocznie spełnić swojej funkcji. Budowa nowej do dziś akcentującej panoramę śródmieścia, ciągnęła się kilkadziesiąt lat. Sprawa wzniesienia nowej wieży, na którą radni miasta plan przedłożyli, staje

²⁴ J. Sas-Zubrzycki, *Skarb architektury w Polsce*, t. 2. Kraków 1908 tabl. 132; J. Sas-Zubrzycki, *Styl nadwiślański*. Kraków 1910 rys. 86 na s. 65

²⁵ J. Sas-Zubrzycki, *Styl nadwiślański*, s. 147

²⁶ A. Miłobędzki, *Kościół ściennofilarowy*, w: *Rokoko*, Warszawa 1970 s. 96 przypisy 15 oraz s. 98; zob. też R. Wittkower, *Le chiesa di Andrea Palladio e l'architettura veneta*, w: *Barocco Europeo e Barocco Venetiano*. Firenze 1970 s. 77—87

się przedmiotem obrad kolegiackiej kapituły już w roku 1626²⁷. Dokument z 18 czerwca roku 1630 mówi o transakcji kupna przez rajców krośnieńskich placu pod budowę wieży²⁸. Dnia 3 października roku 1634 następuje sprzedaż domu mieszczki Kosibiny na budowę dzwonnicy²⁹. Właściwe prace budowlane zapoczątkowano w roku 1637. Dnia 6 lipca tegoż roku „Burmistrz Rajca Wójt Prziśietnicy i Pospólstwo wszystkie Miasta Króla Jmości Krosna” podpisali w ratuszu dokument z następującym zobowiązaniem: „Zezwalamy tym pisaniem naszym, zaprzysiężeni Kościołowi naszemu farnemu materiał pewny na murowanie wieży dla dzwonnów, to jest wapna dwieście trzydzieści cetnar, cegły dziesięć tysięcy i kamieni łamanych sześć stosów, który materiał przodkowie nasi Raice Krośnieńscy [podpisali] u kościelnych gospodarzów przed dwudziestu laty na potrzeby pospolite miejskie”³⁰.

Że w roku 1637 prace budowlane mogły już być daleko posunięte o tym zdaje się świadczyć data umieszczona na północnej ścianie wieży. Prace te jednak nie zostały szybko doprowadzone do końca. Przeszkodziła zapewne klęska pożaru w następnym roku (1638) i zubożenie miasta w okresie „Potopu”. W roku 1641 król Władysław IV wyraża zgodę na zakup domu Tyczyńskiej w związku z budową dzwonnicy³¹. Być może chodziło o poszerzenie parceli lub fundusze. W następnych latach brak wiadomości o dalszych postępach „fabryki”; lukę tę można tłumaczyć pilniejszymi pracami mającymi na celu przede wszystkim odbudowę fary i wyposażenie jej w ołtarze oraz wszelkiego rodzaju sprzęty liturgiczne. Dopiero akta kapituły z lutego 1645 notują, iż „... ksiądz Jerzy Grochowski... ofiaruje 400 fl na wzniesienie w Krośnie wieży-dzwonnicy, którą już rozpoczęto budować”³². Testament Wojciecha Roberta Porcjusza z dnia 7 sierpnia roku 1658 postanowił: „Najprzód tego na domurowanie dzwonnicy przy Mansjonarii stojącej, aby wierzch jej był miedzią pobity i okiennice żelazne, także na zaciągnięcie i zawieszenie dzwonnów teraz pod deskami na cmentarzu wzywających do tego aby była też dzwonnica podmurowana 10 łokci w wyż. Na to wszystko odkazuję 6 tysięcy złotych, którymi sami testamentu mego exekutorowie i succesorowie niżej naznaczeni szafować i tego dojrzeć powinni”³³.

W następnych latach budowę dzwonnicy doprowadzono do koń-

²⁷ ADP, Concl. Cap. vol. III f. 106—107; J. Federkiewicz, *Kapituła przemyska obrządku łacińskiego*. „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1913 (13) s. 87

²⁸ S. Szpetnar, *Krosno*, Akta nr 95

²⁹ S. Szpetnar, *Krosno*, Akta nr 101

³⁰ ADP, Miscellanea sygn. 1018 s. 77—78

³¹ S. Szpetnar, *Krosno*, Akta nr 108

³² ADP, Concl. Cap. vol. IV p. 539

³³ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 496

ca, jednak niezupełnie tak, jak życzył sobie główny jej fundator. Nie pokryto bowiem dachu blachą miedzianą³⁴, ani też nie sprawiono żelaznych okiennic. Wzniesiona na rzucie kwadratu, czterokondygnacyjowa, kryta jest kopulastym hełmem w stylu manierystycznym, zwieńczonym latarnią. Gzyms kordonowy oddzielający trzecią kondygnację od czwartej, najwyższej, jest przerwany małymi okienkami zamkniętymi łukiem półkolistym, umieszczonymi na osi³⁵.

W tym stanie jaka architektura fary przybrała w połowie wieku XVII, przetrwała z nielicznymi zmianami do czasów dzisiejszych.

W wieku XVIII, kiedy po wojnach szwedzkich nastąpiło ogólne zubożenie kraju, również i kościół farny w Krośnie przechodził smutne koleje. W ciągu lata 1748 rozebrano górne kondygnacje wysokiej, gotyckiej wieży przy fasadzie zachodniej³⁶, ponieważ groziła runięciem, zaś w roku 1761 u króla Augusta III uzyskano zgodę na użycie materiałów z walących się murów miejskich do odbudowy fary³⁷. W okresie rozbiorów stan zachowania świątyni był również niezadowolający, o czym świadczyć może następująca wzmianka w inwentarzu z roku 1785: „Kościół potrzebuje gontowego dachu, który kosztować może 1000 złr., co gdy nastąpi, kościół ten może stać sto lat”³⁸.

W pierwszej połowie wieku XIX za proboszcza ks. Józefa Bieleckiego (1836—1839) wnętrze świątyni otrzymało polichromię pędzla Franciszka Ksawerego Marynowskiego³⁹, zaś w drugiej połowie XIX stulecia dzięki zabiegom ks. Ludwika Wodzińskiego (1864—1895) dokonano nieznacznej restauracji murów dając im inny cokół; odrestaurowano także w tym czasie dach nad kaplicą św.

³⁴ Zob. J. Sas-Zubrzycki, *Skarb architektury*, t. 3, Kraków 1910 tabl. 246

³⁵ Zob. J. Sas-Zubrzycki, *Skarb architektury*, t. 2, Kraków 1910 tabl. 173

³⁶ ADP, Concl. Cap. vol. XI s. 729, 741, 745/6, 765/6

³⁷ F. Pawłowski, *Premisla sacra*, s. 598; W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 260; W. Łuszczkiewicz, *Reszty renesansowej kamienicy w Krośnie*. „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, Kraków 1891 (4) s. 184

³⁸ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 260

³⁹ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 260. W lecie 1963 r. w czasie prac restauratorskich wykonywanych w kaplicy św. Anny, autor niniejszego opracowania miał możliwość obejrzeć na ścianie wschodniej za nasadą ołtarza św. Anny następującą sygnaturę w kolorze czerwonym, umieszczoną na tynku:

malował Lat 18...
Marynowski
fundator Kupiec B[iegoś?]

M. B. Stęczyński, *Okolice Galicji*, (opisy sporządził J. Dzierżkowski), Lwów 1877 s. 75 nadmieniam, iż Ksawery Marynowski dekorował malowidłami wnętrza zamku w Zawadzie pod Dębicą. Por. też J. Kołaczkowski, *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*. Kraków 1888 s. 309

Piotra i Pawła, poddano konserwacji wnętrza oraz szereg obrazów⁴⁰. Dachem blaszanym pokryto kościół dopiero w roku 1893, zaś dzwonnice w roku 1895⁴¹.

Na początku obecnego stulecia, w latach 1899 do 1910, miała miejsce gruntowna restauracja fary krośnieńskiej pod kierownictwem i według projektu architekta, ówczesnego konserwatora terenowego, Tadeusza Stryjeńskiego, przy współpracy architekta Franciszka Mączyńskiego⁴². Roboty wykonywał miejscowy budowniczy Wiktor Sikorski. Odtworzono wtedy wysmukłe okna gotyckie prezbiterium i fasady zachodniej⁴³; z murów magistralnych nawy i prezbiterium usunięto od zewnątrz tynki, odsłaniając fragmenty górne gotyckich rozetowań maswerków w nawie. Usunięto także renesansowo-manierystyczne obeliski ze szczytu zachodniej fasady⁴⁴ i wspomnianą uprzednio sygnaturkę znad tęczy wznosząc nową⁴⁵, która istniała do roku 1924, kiedy zbudowano ostatnią, rozebraną w roku 1946⁴⁶. Ściany prezbiterium pokrył polichromią Franciszek Daniszewski, nawy zaś Stanisław Bergman; stiuki restaurował rzeźbiarz Andrzej Lenik⁴⁷.

W latach 1956—59 przeprowadzono konserwację ołtarza głównego, polichromii oraz wielkich obrazów umieszczonych na ścianach prezbiterium⁴⁸.

⁴⁰ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 260. Na jednym z wielu obrazów znajdujących się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie, a pochodzących z fary krośnieńskiej widnieje na odwrociu napis: S. Bryński restaurował 1872...

⁴¹ W. Sarna, *Opis powiatu kroś.* s. 261, 284

⁴² Archiwum Państwowe M. Krakowa i Woj. Krakowskiego, Księga protokołów z posiedzeń Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej nr IT 331; „Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1900 (14) s. 162; „Kwart. hist.” Lwów 1908 (22) s. 175; Z *protokołów posiedzeń Grona „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”*, Kraków 1909 (3) s. 293; S. Szpetnar, Krosno.

⁴³ Na ościeżu okna fasady zachodniej nad chórem widnieje napis: „Okno to znaleziono i odnowiono R. P. 1909”. S. Szpetnar, Krosno.

⁴⁴ J. Sas-Zubrzycki, *Styl nadwiślański*, s. 174; S. Szpetnar, Krosno.

⁴⁵ S. Szpetnar, Krosno.

⁴⁶ „Rocznik Przemyski” 1913—1922 (3) w kronice konserwacji budowli architektonicznych notuje na s. 39; „Kustosz Osieński projektował również sygnaturkę dla kościoła w Krośnie, pochodzącego z XVII wieku. Urząd konserwat. projekt 16 VII 1920 zaaprobował”. (Zapewne mowa tu o sygnaturce fary). S. Szpetnar, Krosno; o usunięciu ostatniej pisze J. Ross, *Zniszczenia wojenne i ochrona zabytków w rejonie Beskidu Niskiego*. „Ziemia”, Warszawa 1948 (27) s. 10

⁴⁷ W. A., *Krośnieńska fara*. „Bratek”, Kalendź krośnieński na rok 1905, Krosno 1904 s. 93; Ciarus, *Ambicje małego miasteczka*. „Świat”, Warszawa 1909 (4) nr 10 s. 6—7; A. Melbechowska-Luty, Franciszek Daniszewski, w: *Słownik artystów polskich (maszynopis)*.

⁴⁸ Wykonał to zespół pracowni konserwatorskiej Muzeum Narodowe-

Ostatnia staranna restauracja, przeprowadzona w latach 1960—1970 dzięki wysiłkom ks. prałata Romana Dubeńskiego i ofiarności wiernych dotyczyła zarówno wzmocnienia murów i dekoracji stiukowych, jak też konserwacji zabytkowych obrazów i sprzętów⁴⁰. W trakcie tych prac odsłonięto gotyckie detale (m. in. okienko ostrołukowe dawnej wieży i fragmenty renesansowej polichromii).

---

go w Warszawie pod kierownictwem prof. Kazimierza Kwiatkowskiego i mgr Gabrieli Lipkowej (obrazy z prezbiterium) oraz artyści konserwatorzy: Zbigniew Kowalski, Zofia Kowalska i Anna Ryńca z udziałem współpracowników (ołtarz główny, polichromia Daniszewskiego w prezbiterium). Odrestaurowano również około roku 1952 wiele obrazów ołtarzowych i ściennych. Zob. F. Kruk, *Prace konserwatorskie — Województwo rzeszowskie*. „Ochrona Zabytków”, Warszawa 1954 (6) s. 243

⁴⁰ Wykonał to zespół Pracowni Konserwacji Zabytków Oddziału Krakowskiego pod kierownictwem mgr Elżbiety Kozakiewicz-Cozaś przy współpracy artystów konserwatorów mgra Bogusława Bałosa, mgr Anny Hermanowicz-Pałkowej, mgra Zbigniewa Kielbasy, mgr Sabiny Kozłowskiej, mgra Wacława Wagnera i innych. Dane dotyczące tych prac oraz dokonanych odkryć zawdzięczam p. mgr Elżbiecie Kozakiewicz-Cozaś.